

Bələliklə, yazıçının müasir istehsalat mövzusunda marağın bir səbəbi də buradakı problemlərin bütünlükdə cəmiyyət həyatını bürüməsində idi. Həm də bilavasitə Azərbaycan həyatında müşahidə etdiklərini uzaq Sibir mövzusunda təsvir etmək, görünür ki, ona daha əlverişli gəlirdi. "Atam inqilabdan əvvəl, dünyanın pis vaxtında Sibirdə olub; oranın təbiət və insanlardan həmişə hərərlərlə dənşirdi, Sibirin qızıl tayqası kimi, adamları da qızıldır deyirdi..." [1, s.489] Bu fikirlər yazıçının memuarlarından da təşkilir. Süleyman Vəliyev "Daşlı bulaq" romanında bir tərəfdən "sürgünlüləri" nə qayıdır, müasir mövzu altında uzaq Sibirə, Bodayboda yaşadığı repressiya haqiqətlərini təsvir edir. Digər tərəfdən isə müasir həyatın sosial çətinliklərini, mənəvi problemlərini eynən otuz-ıxır il əvvəlkin ağır mənzərəsi ilə üzlaşdirmiş olur.

Romanın mövzusu 1970-ci illərin sovet cəmiyyəti üçün olduqca aktual idi. Bu illərdə sosializm quruculuğunda irəli gedə bilməyən sovet cəmiyyəti "eninə inkişaf" a rəvac vermə, Qazaxıstan və Rusiyanın ucaq, istifadəsiz torpaqlarını abadlaşdırmaq yolu tutmuşdu. Bunun inikasını romanda da görmək olur: "Bir haqiqət var ki, bizim neftçilər şimalın sərt iqlimində sibirilərə qara qızıl tapmaqda yaxından kömək edirlər. Biz tərəvəzçilər niyə geridə qalmaq? Sibirilərin tərəvəzə böyük ehtiyacı var. Xüsusən indi, deyirlər ki, bu yaxınlarda Baykal – Amur magistralı düzəltməyə başlayacağıqdır..." [1, s.489] Neçə deyirlər, bir zamanların məcburi sürgünlərini indi "kənüllü sürgünlük" əvəz edirdi. Bununla ilk növbədə yeni gənc nəsillərin başını qatmaq, gənclik romantikasına meydan açmaqla diqqəti dərin iqtisadi-ictimai ziddiyyətlərdən yayındırmaq istəyirdilər. Bu motiv əsas qəhrəmanlar arasındakı dialoqda da öz əksini tapır: "Sən isə özünü kənüllü sürgün edirsən. - Kənüllü sürgün, yaxşı dedin. Əgər mən günahım üstündə sürgün etsəydilər, onda da dalmıca gələrdimmi?" [1, s.492] Şübhəsiz ki, Ayaz obrazının prototipi Süleyman Vəliyevin özüdür, Aybəniz surətinin prototipi isə həyat yoldaşı Aşyadır. "Qanadı sınımış quş da uçarmış" əsərindən də məlumdur ki, haqiqətən də, Aşa arının ardınca Sibirə yollanmış, orada hətta dekabristlərin qadınları ilə müqayisə olunmuşdur.

Romanda yazıçı ağır taleyə sinə gərən insanın mükəmməl iradəli, romantik xarakterindən bəyən romantikasını ifadə etmək üçün bəhrələnmişdir: "...amma Sibirdə hələ çox şey öyrənilməyib. Bunu, Moskvadan bizi Krasnoyarska təcrübə işinə göndərəndə bildim. Təzə şeyi öyrənmək həmişə maraqlıdır. Asan zəhmətlin ləzzəti olmur. Axtarışlar adama ilham verir. Mən istəyirəm ki, həmişə çətinliklərlə mübarizə edim və ona qalib gəlim. Atam cəhəddən qayıdırdıqdan sonra hələ neft mədənlərində işləyərkən bir kitabda oxumuşdu: alpinistlər Tibet dağının zirvələrində qayalara həkk olumşuq belə bir yazıya rast gəlirlər: Çətinliklərlə mübarizə aparmağı öyrənməkdən zövq almırsınız mı?..." [1, s.489] S.Vəliyev digər əsərlərində olduğu kimi, burada da müasirliyi yarıdıclıq qayesinə xas olan "mübariz insan" konsepsiyasından axtarı və onu tarixin və bu günün vəhdətində ifadə etməyə çalışır.

Aşya heç də Sibir torpağında hamı xoş qarşılarmı. Sovxoz direktoru Nemeşayev və mühəsis Demyetev gözüm-çıxdıyı salır. Hətta dedi-qoduçular, hansısa günahı üzündən Sibirə göndərdiyini iddia edirlər. Bir fəhlənin haqqını kəsdiyi üçün mühasiblə toqquşduğuna görə ona töhmət də verirlər. Ayaz dəhşətli bir yuxu görür: "-Vətəndaş Salamov, siz bu gündən...
Ayaz onun sözünü kəsir:

- Mənə niyə belə müjəricət edirsiniz?
- Siz sürgünsünüz.
- Məni babamla səhv salırsınız. Burada o, sürgündə olub, Lena gülləbaran hadisəsində iştirak edib.

- Söhbət ondan getmir. Ətrafa yaxşı bax, - deyər o Vitim çayını göstərir.
Ayaz donmuş çaya, sahilindəki qarlı tayqaya nəzər salır. Nemeşayev deyir:
- İndi gördünüz, bura Uqrumçaydır...
- Xeyr, Uqrumçay idi. İndi başqadır... Mən bura kənüllü işləməyə gəlmişəm.
Nemeşayev güllər, haradansa bura gəlib söhbətə qulaq asan Valya və Druz bərkənd qəhqəhə çəkirlər. Eynən Aşya oxşayan bir adam (bu ona çox qəribə görünür) onu kənara çəkib deyir:

ANAS

Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1

- Siz sürgün olduğunuzu gizlətməyin, qorxaq olmayın.
- Mənimlə niyə belə danışırsınız? Siz kimsiniz?
- Yazıçıyam.

- Məndən nə istəyirsiniz?

- Sizin haqqınızda roman yazacağam... Sizin nəslin tərcümeyi-halı çox maraqlıdır. Vaxtilə babanız da bu yerlərdə sürgün olmuşdu. İndi isə siz... Bax, bu, taleyin istehzasıdır. Ən maraqlısı odur ki, Aybəniz də buradadır. O, dekabristlər kimi bu ağır gündə dalmıca gəlib..." [1, s.523]

Ayılıb, yuxu olduğuna sevinən Ayazın yaşadığı gerçəklər isə yazıçının tarixdən alıb, müasirlik kimi təqdim etdiyi əsl haqiqətlərdir. Hətta o da maraqlıdır ki, S.Vəliyev sanki bilərəkdən Sibir sürgününi gah babasının, gah atasının ayağına yazır. Bununla həm də Ayaz obrazının yerində gah özünü, gah da sanki oğlunu görürək, bütöv bir nəslin tərcümeyi-halında zamanla, mühitlə üz-üzə gələn mübariz insan mövqeyini ümumiləşdirir. Doğrudur, müəyyən məqamda Ayaz zəiflik göstərərək, əriyə yazıb işdən getmək istəyir, hətta tayyarəyə bilet də alır. Amma dost insanları onun bundan çəkindirə bilirlər.

Romanda sosializm realizminin tələblərinə tam uyğun olaraq obrazlar qütbləşiblər. Mühəsis Demyetev, təsərrüfat idarəsi müdiri Druz, onların əlaltısı katibə Valya, bir sıra dedi-qoduçu epizodik surətlər öz mənfəətlərini, şəxsi mənfəətlərini güdən və buna görə də saf, təmiz əxlaqlı insanları ləkələməyə, hətta dolaşdırmağa çalışan personajlar kimi təqdim olunur. Sovet həyat tərzinin, sovxoz təsərrüfatının yetirdiyi bu mənfəətçi surətlərə qarşı yazıçı sovxozun yeni direktoru İqnat Andreyeviç Liqalov və arvadı Ksenya, baş aqronom Roman Vasilyeviç Vasilenko və arvadı Nadya kimi əsas, Mikeyev, Çernov, Gerasimov və s. onlarla sibiriləri təmsil edən epizodik surətləri qoyur. İctimai mənfəəti güdən, həyatın mənasını mübarizədə, ümumən mənfəəti ilə yaşamaqda gərən bu insanlar çətin şəraitdə, təvazökər ailə mühitində daha xoşbəxtdirlər. Liqalov da Ayaz kimi uzaqdan, Moskvadan Sibirə işləməyə gəlib, hətta onun da uşaqlığı Bakıda keçib. Onun da qadını Ksenya ali təhsilli mədəniyyət işçisidir, ərinin ardınca Bodayboya gəlir, hər cür dedi-qodulara rağmen ərinin müdafiə edir. Mədəniyyət sarayında xor dərnəyi təşkil edir. Aybəniz də musiqi məktəbində pianodan dars deyir. Onların təşkil etdiyi konsert böyük uğurla keçir. Ümumən romanda qadın obrazları ərinə sevgi və sədaqətə bağlı, ona hər bir halda mənəvi dəyər olan, yanlış addımlardan yayındıran müdrik insanlar kimi təsvir olunur.

Bütün bu cəhətləri ilə "Daşlı bulaq" romanı Azərbaycan nəsrində hələ 1950-ci illər üçün səciyyəvi olan Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq", İsmayıl Şıxlının "Ayrılan yollar", Sabir Əhmədlinin "Aran", İlyas Əfəndiyevin "Söyüdü arx", Mehdi Hüseynin "Qara daşlar" və s. kimi istehsalat və kolxoz quruculuğu mövzularındakı romanları xatırladır. "Məhz 1950-ci illər nəsi həyat haqiqətinə ideoloji göylərdən yer endirmiş, ictimai gerçəkliyi sadəcə hadisələrini çərçayən etdiyin fonu olmayan, surətlər-xarakterləri plakat səciyyəsinəndən həyatlıya, natural təsvirə qədər dəyişmiş, dolğunlaşdırılmış, sovet insanları bütün məzmunu ilə sovet həyatı içərisində (tarixən konkret), həm də bu anənəvi mövzuların məhdudluğundan yeni-yeni sferalara çıxararaq, təqdim və təsbit etməyə başlamışdır. Məsələn, anənəvi mövzular daxilində: kolxoz-kənd mövzusu ilə yanaşı, Bayram Bayramovun "Yarpaqlar" romanında (1957-1960) kalorili kand camaatı, el-tayfa münasibətləri. İsa Hüseyinovun "Yanar ürək" romanında (1955-1958, 1963) fərdin şəxsi həyatı, əxlaq, psixoloji varlığı. İlyas Əfəndiyevin "Söyüdü arx" romanında (1958) şəxsiyyətin cəmiyyətdən ayrı intim dünyası və s. paralel xətlər kimi təsvirin bilavasitə predmeti olur, yaxud anənəvi məzmun arxa plana, hətta haşiyələrdə "sıxışdırılaraq", "həyat haqiqəti" adına artıq sovet adamının mənəvi həyatı, duyğular aləmi, fərdi taleyi, ailə həyatı qabardılır" [3, s.221-222].

"Daşlı bulaq" romanının 1950-ci illərdə yazıldığı və əsərdə çərçayən edən hadisələrin də əsasən o illərə təsadüf etdiyini nəzərə alsaq, romanın həmin kontekstə daxil olması heç də təəccüb doğurmur. Yazıçının başlıca uğuru onda idi ki, daha sonrakı illərin mənəvi ab-havasını da mənə hopturmuş, tarix və müasirlik kontekstində sovet həyat tərzinin dəyişməz gerçəkliklərini təqdim edə bilmişdi. Sovxoz direktoru Liqalovun və müavini Ayaz Salamovun əsas qələbəsi yalnız yazıqanın

AMEA

Nizami Ganjavi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1

qırx-əlli dərəcə soyuğunda Daşlı bulaq deyilən ərazini münbitləşdirib, burada pomidor, xiyar, kartof və xüsusən də yeni tərəvəz növü olan çoxyarıslu soğan yetişdirmələri ilə səciyyələnmiş. Müəyyən dərəcədə həmin istehsalat nəticələri həm də rəmzi mənə daşıyır, romanın əsas qəhrəmanları həm də insanların qəlbinə fəth edir, mübarizliyi ilə həyata sevgi və inam aşılayırlar.

Sosialist realizmi əsərləri bir qayda olaraq nikbin sonluqla bitməli, oxucuda xoşbəxt həyat illüziyası doğurmali idi. Süleyman Vəliyev də əksər əsərləri bu qaydadən kənarında deyil, həyatın ən çətin sınaqlarını əks etdirən süjetlər ümidverən sonluqlarla bitir. Lakin "Daşlı bulaq" romanının sonluğu kədər və nisgillə qələmə alınmışdır. Yazıçı zahirən qaydalara riayət etsə də, romanı bitirərkən sevimli ömür-gün yoldaşının həyatda olmadığını oxucudan gizlədə bilməmişdir: "Ayaz heyrətlə arvadına baxdı: "Olmaya yuxum düz çıxacaq, Aybəniz bəlkə də bərk ağrıdan əzab çəkir, amma bunu bürüzə vermir. Bərdən..." Ayaz sanki vahimə basdı, həyəcan və qorxudan qəlbi sancdı. Aybəniz elə bil bunu hiss etdi, uşaqların bugünkü şən, məzəli əyləncələrindən maraqla danışdı. Ayaz güclə gülümsündü" [1, s.686]. Süleyman Vəliyevə yaxşı bəlli idi ki, sabahı uğrunda daim qələm çaldığı sovet həyatı ən əziz insanını onun alından almışdır. Memuarlarında yazırdı: "Bu böyük itki ilə bağlı olan xatirələrimi – çəkdiyim iztirəbları təsvir etməkdə acizəm. Əlim əsir, yaza bilmirəm... İnsan necə dözərmiş!..." [2, s.75]

Roman sovet dövründə böyük çətinliklər çəkmiş insanın acı taleyini, mübarizə və həyat eşqi ilə dolu ömür yolunu işıqlandırdığı üçün böyük rezonans doğurmuşdur. "Drujba narodov" jurnalında çap olunduqdan sonra romanın əks-sədasi bütün sovet ölkəsinə yayılmışdır: "Qırğızstan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, yazıçı Oziz Saliyev "Izvestiya" qəzetində yazdığı məqaləsində qeyd edirdi: "Müəllif Sibir torpağına olan məhəbbətini, qəlbən sevdiliy adamları hərərətə qələmə almışdır. Yazıcının əsəri yüksək hissə, vahid Vətən eşqi hissi ilə yoxlunmuşdur..." Ukraynanın görkəmli yazıçısı V. Reçmedin "Vitçizna" jurnalında "Aydn nəzərlə" oçerkində yazmışdı ki, S. Vəliyevin təsvir etdiyi adamlar onun "Sibir kəşfləridir". Məşhur rus tənqidçisi İqor Motyaşov S. Vəliyevə həsr etdiyi "Sədaqət" adlı məqaləsində yazmışdır: "S. Vəliyevin həyatı maraqlı və gərgin hadisələrlə, çətin sınaqlarla zəngindir... Sanki zamanın heç bir qovğası ondan yan keçməək istəməyib. Onun həyatı əfsanəyə bənzəyir. Dözüm, mərdlik, sədaqət əfsanəsidir..." [4, s.9] Memuarlarında yazıçı özü bu məqamı belə dəyərləndirmişdir: "Bu kitab Azərbaycan və rus dillərində dəfələrlə çap edilmişdir. Mətbuatda əsər haqqında bir neçə müsbət rəy yazılmışdır. Ancaq ölkəmizin hər yerindən – Arxangelskdən, Həştərxandan, İjevskdən..., xüsusən romanda hadisələrin baş verdiyi yer – Bodaybodan aldığım məktublar mənim üçün daha əzizdir" [2, s.76]. Sözsüz ki, hər bir əsərin əsl qiyməti oxucuların qəlbinə yol tapması ilə ölçülür. Süleyman Vəliyev "Daşlı bulaq" romanını maraqlı mənə nail olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyev S. Daşlı bulaq. Bakı, "Yazıçı", 1987.
2. Vəliyev S. Qanadı sınımış quş da uçarmış. Bakı, "Gənclik", 1989.
3. Əlişanoğlu T. XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetikası. Bakı, "Elm", 2006.
4. Əhmədov C. Fırtından doğan qəhrəmanlar. Süleyman Vəliyev. Daşlı bulaq. Bakı, "Yazıçı", 1987.

UNITY OF HISTORY AND MODERNITY IN SULEYMAN VALIYEV'S NOVEL "DASHLI BULAG"

Summary

Realities of life during soviet period have been reflected in Sulcyman Valiyev's novel "Dashli bulag". Difficulties of life in soviet period are reflected in the novel written during 1950-1980. The writer was able to combine the description of Siberian life where he was in exile in 1948-1955 and actual topic of labor of 1970s. The novel joins the requirements of a production novel which is typical for literature of socialist realism with principles of autobiographical genre. Also, repression truths have indirectly been reflected in the novel. Ideological and artistic features of the novel are viewed in the article in terms of modernity, history and modern literature studies.

ANAS

Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1

ЕДИНСТВО ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ В РОМАНЕ СУЛЕЙМАНА ВЕЛИЕВА «КАМЕННЫЙ РОДНИК» («ДАШЛИ БУЛАҚ»)

Резюме

В романе Сулеймана Велиева «Каменный родник» отражена действительность жизни советского периода. Роман, который автор писал на протяжении долгих лет, с 1950 по 1980 годы, отражает трудности советского образа жизни. Писатель сумел соединить свою жизнь в ссылке в далекой Сибири в 1948-1955 гг. с активной трудовой жизнью в 1970-е годы. Роман органически объединяет требования производственного романа с принципами автобиографического жанра, что является характерным для литературы социалистического реализма. Также в произведении косвенно найдла свое отражение и действительность, связанная с репрессиями. Рассматриваются идейно-художественные особенности романа с точки зрения современности и истории и дается их оценка с позиций литературоведения.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1